

ІСТОРІЯ НІЖИНЩИНИ ІМПЕРСЬКОЇ ТА ПОСТІМПЕРСЬКОЇ ДОБИ

УДК 94(477)“XVIII–XIX”

Богдан ГАЛЬ
(Дніпропетровськ)

Ніжинські поліцейські службовці кінця XVIII – першої половини XIX ст.

Історія спеціальних поліцейських чиновників на Лівобережжі розпочинається із запровадженням “Учреждения для управления губерний Всероссийской империи” (1775) (далі – “Учреждение”). Так, із січня 1782 р. у трьох тільки-но створених лівобережних губерніях (намісництвах) з’являються в містах – городничі*¹, а у повітах – нижні земські суди на чолі із земськими капітанами-справниками, підпорядковані губернським (намісницьким) правлінням на чолі з генерал-губернатором. Отже, з цього часу вже можна говорити не лише про певні поліцейські функції місцевої адміністрації, які були й раніше і виконувалися як доручення – спорадично і, як правило, на виборній основі представниками магістратів (ратуш, канцелярій) й місцевих громад*², – але й про постійно діючі поліцейські установи з більш-менш постійним штатом, що мають тенденцію до професіоналізації.

Вивчення місцевих поліцейських структур Російської імперії триває більш, як півтора століття і, тим не менше, до сьогодні залишається важливим і плідним напрямком історичних досліджень. Величезні масиви інформації щодо еволюції дореформеної*³ поліції (зокрема й місцевої) зібрані і впорядкували у середині XIX – на початку XX ст. автори відомчих (ювілейних) видань Міністерства внутрішніх справ і Кабінету Міністрів (С. Адріанов, Є. Анучін, М. Варадінов, С. Середонін) [5;

*¹ У Лівобережній Україні залишалося ще четверо комендантів: глухівський (до 1785 р.), мглинський (до 1786 р.), чернігівський та переяславський (обидва – до 1799 р.) [про це докладніше див.: 10, с. 22–23].

*² Про стан поліції в Малоросії до введення “Учреждения” докладніше див.: [6].

*³ Використовуємо загальноживане поняття “дореформений” для означення періоду між катерининськими (остання чверть XVIII ст.) і олександрівськими (третья чверть XIX ст.) “великими” реформами попри всю його контрверсійність.

8; 26; 52]. На малоросійському матеріалі те саме першорядне завдання частково виконали земські та міські чиновники і, одночасно, місцеві історики-аматори (О. Андрієвський, О. Ковалевський, І. Павловський, В. Хижняков) [1; 14; 30; 58]. З того часу питання структурних змін, компетенції і, меншою мірою, комплектації місцевих поліцейських закладів перебувало в полі зору здебільшого правознавців (І. Андреевський, О. Градовський, С. Корф), відтак розглядалося не стільки з конкретно-історичної, скільки з формально-юридичної точки зору [4; 11; 17]. Новітня історіографія проблеми продовжує цю традицію на дисертаційному та монографічному рівні (Р. Байгутлін, В. Дзьоник, О. Лазарева, М. Пінігін, О. Помигалов, Ю. Тот, І. Чернова), поступово додаючи до традиційної тематики нові сюжети, як-от: професійна підготовка поліцейських службовців [7; 12; 18; 31; 50; 54; 59].

Завданням даного дослідження є через аналіз законодавчих норм, відомчих приписів, формулярних списків, спогадів сучасників і тогочасних творів художньої літератури уточнення структури дореформеної міської (на прикладі міста Ніжина) та земської (Ніжинського повіту) поліції*¹ та виявити принципи комплектування її кадрового складу.

І. Городничі та поліцеймейстери

Згідно з нормами “Учреждения”, городничий призначався до кожного губернського та повітового міста Сенатом за поданням губернського правління (про критерії відбору кандидатів не йшлося). Якщо призначена особа взагалі не мала чинів, або мала нижчий чин, то на час перебування на посаді городничого отримувала чин чиновника VIII класу (майорський).

У разі відпустки або судового переслідування посада городничого тимчасово доручалася штатному офіцеру губернської роти “дабы город без должного присмотра никогда не мог оставатися” (сенатський указ від 19 липня 1781 р.). Цей порядок діяв до 27 травня 1824 р., коли тимчасове заміщення посади городничого було доручене частним приставам, квартальним наглядачам і повітовим суддям [41, с. 330].

Першим ніжинським городничим 22 жовтня 1781 р. (тобто майже за 3 місяці до офіційного створення намісництва) було призначено колезького асесора Ю.Д. Сердюкова, який до того близько 10 років незмінно виконував обов’язки бурмиистра в Ніжинському магістраті, а після звільнення з посади городничого був обраний дворянством на посаду ніжинського повітового судді. Змінив його і займав посаду ніжинського городничого до початку 1799 р. надвірний радник М.С. Волховський, учасник російсько-турецької війни 1768–1774 років, перед призначенням на посаду городничого – директор Ніжинської банкової канцелярії (з 1782 р.), а після звільнення – експедитор Малоросійського поштамту (з 1804 р.).

На допомогу городничому “Устав благочиния или полицейский” від 8 квітня 1782 р. передбачав створення у містах поліцейських структур – управ благочиния (певною мірою аналог нижнього земського суду в місті), куди – крім городничого, якого

*¹ Окрім міської поліції та земських судів, до місцевих поліцейських структур відносили іноді ще й внутрішню варту (1811–1864), як-от це робить анонімний автор “Записки о полициях”, складеної у Департаменті виконавчої поліції МВС (1861) [54, с. 5]. Втім, погляд цей не є характерним для законодавства усього дореформеного періоду, а сама внутрішня варта має стати предметом окремого розгляду.

“Устав” називає поліцеймейстером – мали увійти пристапи цивільних та карних справ і ратмани, а самі міста мали бути розділені на частини (на чолі з частним приставом) і квартали (на чолі з квартальними наглядачем і поручиком) [33, с. 461–488].

Але через відсутність затверджених проектів перепланування міст (і, відповідно, проєктованого їх поділу), а також через брак фінансів, держава була не в змозі повсюдно запровадити й утримувати передбачені “Уставом” заклади та посади. Як наслідок, з усіх малоросійських міст його було реалізовано лише у Києві (1786 р.), тоді як у інших містах збереглися посади городничих.

Іменний указ “О восстановлении в Малороссии правления и судопроизводства сообразно тамошним правам и прежним обрядам” від 30 листопада 1796 р., реставрувавши дореформену статутуову судову систему, залишив для міської поліції городничих “по прежнему”. Втім, рік потому через непевний стан фінансів, як обережно висловлювався законодавець, іменний указ “О сбирании с Дворянских имений особых сумм на содержание по Губерниям Судебных мест; о содержании на счет городов городских Политий” від 18 грудня 1797 р. накинув містам утримання городничих, хоча міста при цьому не отримали будь-якого впливу на процес їх призначення [34, с. 846–850]. Порядок фінансування городничих за рахунок міських бюджетів із певними уточненнями (скарбові дотації окремим містам) зберігся до кінця дореформеного періоду*¹.

Цей status quo, характерний не лише для Малоросійської губернії*², було закріплено сенатським указом “Об устройстве градских полиций в губернских городах” від 31 травня 1799 р., який дозволяв губернським містам створювати “неповну” управу благочиння відповідно міським доходам.

...что же касается до всех прочих уездных городов, то Сенат не находил за нужное учреждать особых полиций, поелику сохранение порядка и наблюдение за благочинием, по Высочайшему о Губерниях учреждению, возложено на городничих, и оные вообще с городскими магистратами или ратушами обязаны иметь смотрение за всем тем, что до благосостояния в городе относиться может; но дабы во всех частях устройство производилось с лучшим успехом, а особливо в тех городах, в которых бывают знатные ярмарки, торги и промыслы, полагал определить в помощь городничим частных приставов, квартальных надзирателей и десятских, сколько где, судя также по обширности и местному положению тех городов, потребно их будет, однако ж без жалования, по выборам из купечества, мещан и жителей, и с переменою чрез каждые два или три года другими [35, с. 670].

Тобто, йшлося про дозвіл всупереч нормам діючого “Устава благочиния или полицейского” у повітових містах взагалі не створювати управ благочиння, залучаючи до поліцейської діяльності магистрати й обмежуючись у разі потреби призначенням поліцейських службовців із міських жителів на засадах міської повинності.

*¹ Утримання поліцейських чиновників за рахунок коштів міського бюджету призвело до появи у певних владних колах уявлення про них як про міських, а не коронних службовців, що гостро постало під час обговорення питання про джерела нарахування пенсій і одноразової допомоги поліцейським чиновникам. Утім, височайше затверджена думка Державної Ради від 17 вересня 1831 р. однозначно вирішувала сумніви на користь віднесення поліцейських посад до державної служби (“служба их есть коронная, а не городская”) [44, с. 44–45].

*² З кінця 1796 р. поняття “намісництво” не використовується як синонімічне поняттю “губернія”.

У Ніжині в цей час М.С. Волховського на посаді городничого змінив колезький асесор М.Я. Почека*¹ – фігура як на ніжинських городничих по-своєму унікальна. Адже він єдиний, хто до того займав посаду ніжинського земського справника (хоч і не безпосередньо перед призначенням городничим); хто до і після перебування на посаді городничого на п'ять трирічних термінів обирався дворянством повітовим предводителем/маршалом*², і, нарешті, єдиний, хто протягом доволі нетривалого перебування на посаді ніжинського городничого (5 років) тричі (!) отримував підвищення в чинах, пішовши у відставку в нетиповому для тодішньої повітової адміністрації чині статського радника (V клас).

Навяну законодавчу лакуну щодо вимог до кандидата на посаду городничого намагалася ситуативно заповнити губернська адміністрація. Так, замішуючи вакантні посади зінківського, глухівського та кременчуцького городничого, управляючий Малоросійською губернією І.П. Салтиков у листах до цивільного губернатора та губернського правління пропонує “определить когонибудь для отправления городнической должности, избрав к тому человека, который бы имел для сего способности и особливо был бы честного поведения” (13 березня 1797 р.), “велеть отправлять должность первого офицеру штатной команды в том же городе с замечанием ему быть исправным и осторожным в выполнении оной” (31 липня 1797 р.), “избрав же двух или трех чинов, по вновь подтвержденному высочайше штату Малороссийской Губернии без помещения остающихся и достойных занять то место, представит ко мне с формулярными о службе их списками” (18 серпня 1797 р.) [51, арк. 62–62 зв., 127, 139–139 зв.].

У цитованих листах звертають на себе увагу два факти: по-перше, на місцях відсутні чітке уявлення, із кого власне обирати кандидатів на заміщення посади городничого – це і “хто-небудь”, і офіцер штатної роти, і позаштатні чиновники; по друге, призначення Сенатом перетворилося на просту формальність, натомість реальне призначення відбувається на рівні губернського правління й затверджується управляючим губернією (військовим губернатором).

Перше з двох поставлених питань було вирішене законодавцем в іменному указі “О правилах производства в чины и определения чиновников к должностям” від 1 серпня 1801 р. наступним чином: “Места городнические, яко несвойственные тому роду упражнений, коих статская служба требует, предоставит отставным военным чиновникам”³ [36, с. 736]. Цей новий порядок спочатку було підтверджено іменним указом “О правилах для единообразного и успешнейшего течения дел по герольди” від 4 лютого 1803 р. (“из находившихся в действительной военной службе офице-

*¹ Останній з ніжинських городничих, про кого на даний момент маємо більш-менш докладні відомості.

*² Окрім того, М.Я. Почека активно займався благодійницькою діяльністю, зокрема, обіймав посаду попечителя Ніжинського господарства богоугодних закладів (23.02.1807 – 1826). Ймовірно, саме він із братів Почек брав участь у викупі відомого актора М.С. Щепкіна.

*³ У зв'язку з цим законодавець двічі (1810, 1821) завважував, що правило про обов'язкове перейменування військових чиновників у статські чини при призначенні на статську службу не розповсюджується на поліцеймейстерів і городничих, оскільки “служба полицейская сама собою подходит некоторым образом к военной” [40, с. 855]. Цікаво, що в питанні підсудності городничих той самий законодавець займав діаметрально протилежну точку зору, в указі від 1 серпня 1800 р. “О суждении полицейских чиновников, в случае преступлений Гражданскому Правительству” аргументуючи вибір на користь цивільних судів тим, що “как полиция есть часть гражданская, то и чиновников ее, в случае преступлений, судить Гражданскому Правительству” [36, с. 251]. Тобто, поліція – установа цивільна, але служба в ній і чини – військові.

ров”), а потім поставлено під сумнів іменним указом “О средствах к исправлению полиции в городах” від 24 жовтня 1803 р. (“из чиновников в воинской или гражданской службе бывших”) [37, с. 456, 951].

Цими ж двома останніми указами протягом одного року двічі було змінено порядок призначення городничих. Якщо перший із указів передбачав призначення Правлячим Сенатом за поданням губернських правлїн через міністра внутрішніх справ, то другий – “по представлению министра внутренних дел предпочтительно из тех, кои начальниками губерний будут к тому одобряемы” [37, с. 456, 951].

Окрім того, іменний указ “О средствах к исправлению полиции в городах” від 24 жовтня 1803 р. запропонував ще дві важливі новації. По-перше, була відмінена норма “Учреждения” про надання поліцеймейстеру чину VIII класу на час перебування на посаді (“классов им не полагается”). П’ять років потому іменний указ “Об определении городничих по способностям их, не взирая на классы, в коих они состоят” від 25 липня 1808 р. пояснив логіку цього рішення і поширив його дію на городничих.

Указом нашим 24 октября 1803 года повелели мы: помещать полицеймейстеров, не взирая на классы, в коих состоять они могут, дабы чиновники сии, губернскими полициями управляющие, с большею удобностию по единому уважению способностей их определяемы были. Министр внутренних дел представил нам ныне, что правило сие может с пользою приложено быть и к помещению городничих, кои одинаковые с полицеймейстерами должности отправляют [38, с. 458].

По-друге, міністерству внутрішніх справ було надано право встановлювати особливі штати для кожного міста, з призначенням частин, кварталів, числа людей і окладів (“а жалованье определяемо будет судя по пространству каждого города, числу жителей и количеству городских доходов”) [37, с. 951].

Відповідно до цієї норми, 20 грудня 1804 р. було затверджено штат поліції низки малоросійських міст*¹, яким, зокрема, на утримання ніжинських поліцейських чинів виділялося щорічно по 1560 руб. з міських прибутків*².

Цим же штатом замість городничого було введено посаду ніжинського поліцеймейстера (проіснувала до 1847 р.), яку першим посів і обіймав близько п’ятнадцяти років колезький асесор М.Д. Бардуков.

Остаточо (до кінця дореформеного періоду) визначив коло осіб, з числа яких призначалися поліцеймейстери/городничі, і порядок їх призначення іменний указ “О замещении мест, показанных в приложенной у сего записке, ранеными Офицерами” від 5 травня 1816 р., яким право призначення передавалося “Комітету 18 серпня 1814 року” *³ із числа “отставных за ранами офицеров” [39, с. 637].

*¹ Чернігову, Ніжину, Стародубу, Полтаві, Ромнам, Кременчуку (із посадом Крюковым). Окремим указом встановлювався штат міської поліції Глухова.

*² За височайше затвердженим положенням Комітету міністрів “О добавочных суммах на содержание Канцелярий Гражданских Губернаторов, Губернских Правлений и городских политий” від 29 травня 1836 р. місту Ніжину призначалася допомога від скарбниці у розмірі 600 крб. ас. на рік для зрівняння платні ніжинського поліцеймейстера з іншими за нормальним штатом [45, с. 629-632; 46, с. 288-296]. Пізніше ця допомога була відмінена, а на покриття різниці використовувались кошти, які місто отримувало від обов’язкового страхування від вогню.

*³ “Комітет 18 серпня 1814 року” було утворено на честь річниці битви під Кульмом (1813) для опікування пораненими офіцерами.

Потім ця норма ще двічі була підтверджена законодавцем: 5 травня 1829 р. іменним указом “О порядке производства дел по Министерству внутренних дел. – С приложением данных оному в руководство таблиц: о делах, следующих непосредственно на Высочайшее усмотрение, о долженствующих поступать в Комитет министров и о предоставляемых окончательному разрешению министра внутренних дел” і 30 липня 1831 р. сенатським указом “О местах, на какие определяемы быть могут отставные от военной службы за ранами офицеры, находящиеся под покровительстве Комитета, учрежденного в 18 день августа 1814 года” [42, с. 296–302; 43, с. 724–725].

За цим новим порядком еже мав бути призначений наступним ніжинським поліцеймейстером О.О. Киценко (1819). Той факт, що “Месяцослов” подає лише його статські чини (надвірний, потім колезький радник), а численні ордени (Святого рівноапостольного князя Володимира 4-го ступеня, Святої Анни 4-го та 2-го класу) згадуються лише починаючи з 1821 р., можна пояснити (необов’язковим, але цілком можливим) переведенням на статську службу при відставці та недосконалою фіксацією даних, чому “Месяцослов” подає безліч прикладів.

Ніжинський поліцеймейстер О.О. Киценко, про якого знаємо лише те, що він був причетним до викупу з кріпацтва М.С. Щепкіна, став фігурантом найгучнішого за історію ніжинських городничих/поліцеймейстерів скандалу. За нібито довірливе рішення взяти під варту і поголити голову одного з ніжинських міщан, О.О. Киценко був за вироком Сенату знятий з посади. Спроба малоросійського військового губернатора М.Г. Репніна взяти провину на себе призвела спочатку до перегляду справи на користь О.О. Киценка, – Комітет міністрів дозволив М.Г. Репніну перевести колишнього ніжинського поліцеймейстера на іншу посаду (крім, поліцеймейстерської) й до іншого міста*¹. Але імператор Микола I це рішення не затвердив із формулюванням: “Я с сим не согласен; Киценко правильно отставлен от места и довольно будет дозволить вступить паки на службу на правилах манифеста, т.е. с первого офицерского чина. Извинение, будто он действовал по данным ему предписаниям от военного губернатора, я не приемлю, ибо не могу верить, чтобы генерал-губернатор беззаконное предписывал” [52, с. 115–116]. Подальша доля опального поліцеймейстера, провина якого полягала у виконанні протиправного наказу безпосереднього начальника, нам невідома.

До того ж 1830 р. відноситься згадка про переведення до Ніжина іншого протеже М.Г. Репніна, полтавського поліцеймейстера підполковника І.Г. Стоцького, якого так само звинувачували у протиправних діях відносно магістратських службовців [30, с. 281–283]. Однак, дані “Месяцослова” дозволяють піддати факт переведення сумніву.

Деякі уточнення до порядку призначення поліцеймейстерів/городничих, установленого 5 травня 1816 р., були внесені лише іменним указом “О порядке определения штаб- и обер-офицеров, состоящих в покровительстве Комитета 18 августа 1814 года, на вакансии полицеймейстеров и городничих” від 7 березня 1831 р. Враховуючи, що “офицеры сии, при всем одобрении прежней их службы, по слабости здоровья часто

*¹ Це право переводити поліцеймейстерів і городничих з одного міста до іншого за їх згоди, “извещая о том Министерство внутренних дел для уведомления Комитета”, яким генерал-губернатори (військові губернатори) користувалися де-факто, було юридично закріплене за ними 19 листопада 1840 р. височайше затвердженим положенням Комітету міністрів “О дозволении генерал-губернаторам переводить из одного города в другой полицеймейстеров и городничих” [47, с. 738].

не соответствующим занимаемым должностям”, законодавець пропонував призначати кандидатам спочатку шестимісячний випробувальний термін, протягом якого вони за дорученням цивільного губернатора виконували б поліцейські доручення. Коли ж термін збігав, губернатори мали або доносити міністру внутрішніх справ про нездатність кандидата до поліцейської служби, або робити подання про його призначення, і в подальшому “непосредственно ответствовать уже за полицеймейстеров или городских, коих сами они по испытании удостоят сего звания”. В разі якщо б у Комітеті не знайшлося бажаного кандидата на заміщення вакантної посади, гражданские губернаторы зобов’язані були “доносить министру внутренних дел, и вместе представлять ему к определению на те вакансии способных и достойных чиновников, отставных военных или гражданских; а при неимении и таковых, испрашивать назначения оных от министра внутренних дел” [43, с. 214]. Тобто, теоретично за поданням губернатора чи за призначенням міністра внутрішніх справ посаду поліцеймейстера/городничого міг обіймати і цивільний чиновник – ймовірно, саме цим і пояснюється поява на посаді ніжинського городничого в 1855 р. надвірного радника К.І. Плеханова.

Із загального правила були можливі винятки. Так, положенням Комітету міністрів від 2 червня 1831 р. звільнялися від випробування кандидати, які вже колись займали аналогічні посади і мали схвальні відгуки від місцевого начальства, “ибо способности и сведения сих чиновников по полицейской части испытаны уже во время самого прохождения ими службы сего рода” [44, с. 430]. Але спроба губернаторів у 1842 р. довести доцільність перегляду самої процедури призначення поліцеймейстерів/городничих була доволі жорстко відкинута – міністр внутрішніх справ нагадав, що затвердження кандидатів на посаді належить до компетенції губернаторів, а отже останні несуть особисту відповідальність за перебування на поліцейських посадах людей нездатних [8, с. 679].

Одночасно, міністр внутрішніх справ і сам ясно усвідомлював потребу змін у сфері міського поліцейського управління. Так, у звітах по міністерству йдеться про те що, “состояние губернских правлений, городских и уездных полицейских мест не обеспечивает правительству в правильном и строгом ходе целого управления” (1842), що “полицейское управление в городах неудовлетворительно ... положение же земских полиций самое неудовлетворительное и несоответствующее их предназначению” (1847) [26, с. 51, 64].

Але, водночас, уряд обмежувався, з одного боку, паліативами: сенатський указ “О переименовании начальников городских политий” від 9 червня 1847 р. уніфікував номенклатуру керівників міських поліцій – начальники міських поліцій в губернських містах і там, де призначені градоначальники, були найменовані поліцеймейстерами, а в інших містах – городничими. Відповідно, ніжинських поліцеймейстерів було знову перейменовано у городничих. З іншого боку, уряд очікував на результати проєктованої реформи земської поліції, яка, за задумом її авторів, мала поглинути поліцію міську*¹. Проте, за іронією долі в 1860 р. Комісія з реформування губернських і повітових установ під головуванням товариша міністра внутрішніх справ М. Мілютіна*², всупереч загальній настанові на злиття міських поліцій із земськими, затвердила ви-

*¹ Перший досвід такого об’єднання земської та міської поліції було отримано ще в 1806 р. у Московському повіті.

*² Відкрилася 29 березня 1859 р. як Комісія з реформування повітових установ, з 29 жовтня 1859 р. – Комісія з реформування губернських і повітових установ.

сновок чернігівського губернатора К. Шабельського про необхідність заснування окремої міської поліції у місті Ніжині [55, с. 64–65].

На сьогодні, за наявними вибірковими даними, можна запропонувати лише попередні “замальовки” портрету дореформеного ніжинського городничого/поліцеймейстера.

Так, за 1781–1857 роки маємо певні відомості про 13 осіб, які займали цю посаду (причому Г.І. Касперов обіймав її двічі з перервою), і непідтверджену згадку про переведення до Ніжина на посаду поліцеймейстера ще однієї особи – підполковника Г.І. Стоцького, відомості про якого поки-що не враховуємо.

Своєрідним вододілом історії дореформених ніжинських городничих/поліцеймейстерів є 1829 р. До цього часу посаду займали виключно службовці зі статськими чинами – разом 5 осіб, із яких двоє – кавалери орденів. Вони починали службу на посаді ніжинського городничого/поліцеймейстера в чині VIII класу (колезький асесор, 3 особи) та VII класу (надвірний радник, 2 особи). Протягом служби всі отримували підвищення в чинах і закінчували службу в чинах VII класу (надвірний радник, 2 особи), VI класу (колезький радник, 2 особи) і, навіть, V класу (статський радник, 1 особа). Середній час перебування на посаді – 9,6 років. Характерно, що “Месяцослов” (як основне джерело нашої інформації) жодного разу за ці 48 років не фіксує вакансії.

Про перших трьох ніжинських городничих відомі їх посади після звільнення. Так, Ю.Д. Сердюков був обраний дворянством на посаду ніжинського повітового судді, його наступник М.С. Волховський став експедитором Малоросійського поштамту, а М.Я. Почека – попечителем богоугодних закладів і маршалом повітового дворянства. Принаймні про одного поліцеймейстера точно відомо, що він був відставлений від служби через службову провину (згаданий вище О.О. Киценко).

Після 1829 р. “Месяцослов” чотири рази за 28 років фіксує поліцеймейстерську вакансію (1829, 1831, 1832, 1843). За цей період посаду ніжинського поліцеймейстера/городничого обіймало 8 осіб, з яких лише один був зі статським чином (згаданий вище К.І. Плеханов), усі інші (7 осіб) – з військовими чинами, з яких четверо – кавалери орденів*¹. Усі вони починали службу на посаді ніжинського поліцеймейстера/городничого у чинах від IX класу (поручик, 1 особа) до VII класу (підполковник/надвірний радник, 4 особи) і жоден не отримав підвищення протягом перебування на посаді. Але останнє пояснюється нетривалим середнім часом перебування на посаді – усього 3 роки. Подальша доля цих поліцеймейстерів/городничих поки що невідома.

II. Земські [капітани-]справники та комісари

За “Учреждением”, поліцію у повітах*² очолювали земські справники (капітани)*³, які обиралися повітовим дворянством раз на три роки, “и буде за ними нет явного порока”, губернатор (правитель намісництва) затверджував цей вибір. Призначену платню земський справник отримував із державної скарбниці.

За небажання дворянства займати виборні посади, указ від 20 червня 1808 р. дозволяв наповнювати останні чиновниками від Герольдії [38, с. 448–449].

*¹ Припускаємо, що їх може бути і більше, але “Месяцослов” подає неповну інформацію, яка потребує подальшого уточнення.

*² Дореформене законодавство зазвичай використовує термін “земська поліція”, а не “повітова поліція”.

*³ У записках Катерини II зустрічається найменування останнього *sherif*om, що вказує на можливі англійські корені інституту земських справників, крім загальновідомих остзейських [15].

Вакантна посада земського справника заміщалася Верхнім земським судом, і це правило додатково підтвердив указ від 25 липня 1782 р. [33, с. 644–645].

“Учреждение” розглядало нижній земський суд і городничого як формально рівні установи, які зносяться між собою повідомленнями. Але при цьому голова нижнього земського в разі якщо не мав власного (або мав чин нижчий) на час перебування на посаді земського справника отримував чин IX класу (капітана), тобто на один клас нижчий за городничого.

Останнє, а також те, що межі міста (його форштадтів і слобод) не були чітко визначені аж до початку XIX ст. (а отже зберігалася невизначеність і щодо сфери компетенції міської та земської поліції), часто-густо призводили до конфліктів між цими поліцейськими закладами. Тому правознавці другої половини XIX ст. вважали рішення імператриці Катерини II про поліцейський поділ міста і його повіту “істотним недоліком” переведених перетворень (Є. Анучін), чи, принаймні, не бачили для цього серйозних підстав, оскільки “більшість міст за умовами свого життя не відрізнялися від великих селищ й були виділені з повіту штучно” (О. Градовський) [5, с. 229; 11, с. 316].

Зрозуміло, що у свідомості сучасників місто не відділялося жорстко від повіту, а посада городничого відносилася до числа повітових. Про це йдеться, наприклад, у спогадах М. Лазаревського: “В 1804 г. поступил я на службу в Конотопский повестовый суд; здесь, занявшись прилежно канцелярскими обязанностями, на другой год определен регистратором и журналистом, и проходил (затем) постепенно уездные звания: повитчика, земского писаря, подсудка, стряпчего, городничего, судьи, предводителя дворянства и депутата разных комитетов” [9, с. 70].

Є в науковій і тогочасній художній літературі свідчення про існування неформальної повітової ієрархії, що включала городничого до повітового чиновництва (“справами міста правив городничий; над ним здійснювались маршал і підскарбій”) і, власне, про співвідношення городничого та земського справника у цій неформальній ієрархії.

Кто кого сильней да важней в уездном городе, – вы не так говорить изволите. Ежели хотите знать, кто кого в уезде больше – в табель о рангах не смотрите; там своя табель ... Важнее всех, конечно, исправник, а ежели город большой, богатый, купцов живущих в нем много, аль ярмонки при нем знатные есть – то городничий. Если же город не важный, то городничий последняя спица в колеснице, и знать его никто не хочет, и не слышать совсем про него, только что в мундирный день в соборе на первом месте stanno – в том и весь его авантаж [56, с. 388; 19, с. 74–75].

Іменний указ “О восстановлении в Малороссии правления и судопроизводства сообразно тамошним правам и прежним обрядам” від 30 листопада 1796 р. пунктом 3 відновив статутів земські суди, залишивши для земської поліції “по прежнему” справників, чи як їх тепер починають називати – земських комісарів^{*1}. Окрім назви, наступного року змінено було й джерело фінансування земської поліції – іменний указ “О сбирании с Дворянских именей особых сумм на содержание по Губерниям Судебных мест; о содержании на счет городов городских Политий” від 18 грудня 1797 р. поклав утримання земських справників на повітове дворянство. Ця назва, порядок вибору й утримання земської поліції залишалися незмінними протягом першої третини XIX ст.

^{*1} У розмовах із наближеними сановниками Павло I обговорював ідею запровадження на прусський зразок дворянської “отческой полиции”, але не втілював її у життя [17, с. 273].

За цей період звертає на себе увагу хіба що створення в повіті додаткової поліцейської структури – тимчасового земського суду для завершення старих справ. Але іменний указ “О мерах к успешному окончанию дел в Уездных и Земских Судах” від 14 листопада 1809 р. обумовлює, що цим установам наказано “не иметь ни малейшего дела до земской полиции” [38, с. 1268–1270]. В подальшому цей експеримент було визнано невдалим і, як пише М. Варадінов, з нагоди накопичення старих справ у земських судах багатьох губерній було прийнято правилом, щоб члени земських судів “при заличенні посад, отримували свідоцтва в тому, що справи, що лежали на обов’язках їх, закінчені та здані, кому слід, у належному порядку, що вони проводилися з належним успіхом, і щоб без цих свідчень колишні члени земських судів ні в які посади знову не допускалися, ні за вибором дворянства, ні за призначенням від уряду” [8, с. 369].

Починаючи з 17 вересня 1821 р., на земських справників (аналогічно до поліцмейстерів/городничих) не розповсюджувалося правило про обов’язкове перейменування військових чиновників у статські чини при обійманні посади за дворянським вибором. Окрім наведеного вище аргументу про спорідненість поліцейської служби з військовою, законодавець обґрунтовував таке рішення тимчасовим характером обіймання виборних посад – в іншому випадку відставні військові відмовлялися б від посади [40, с. 855]. Для малоросійських губерній це було особливо актуально, оскільки – як М.Г. Репнін повідомляв Олександрю I у всепідданішому рапорті від 12 лютого 1818 р. – керівництво земською поліцією ввірено відставним військовим штаб- і обер-офіцерам [60, с. 111–112].

6 грудня 1831 р. з’явилося одночасно два документи, які уніфікували номенклатуру поліцейських службовців малоросійських губерній за загальноімперським зразком (іменний указ “О присвоении присутственным местам Полтавской и Черниговской губерний, и лицам, в оных служащим, наименований, Учреждением о Губерниях для мест равных определенных”) і уточнили порядок призначення земських справників (маніфест “О порядке дворянских собраний, выборов и службы по ним”) [44, с. 261, 270]. Відтепер земський комісар знову повертає собі попередню назву земського справника, а повітове дворянство обирає по 2 кандидати на посаду земського справника. Якщо ж посада залишається не заміщеною, то тоді кандидата визначає губернське начальство. Структура і порядок фінансування земської поліції залишилися незмінними.

Тривалий процес зрівняння виборної та коронної служби дістався із “Маніфестом” свого апогею: “Служащие по выборам считаются в действительной государственной службе” (ст. 881).

Височайше затвержене “Положение о земской полиции” від 3 червня 1837 р., змінивши структуру земського суду (поділ повіту на стани і введення станових приставів), залишило незмінними номенклатуру, порядок призначення й утримання земських справників [47, с. 465]. Фактично, цей найкрупніший з часу “Учреждения” законодавчий акт, що регулював діяльність земської поліції, лише вводив запроєктовані Катериною II елементи і кодифікував попереднє законодавство у цій сфері.

Реформування земської поліції започатковано було в 1843 р. з утворенням Комітету з улаштування земської поліції при міністрі внутрішніх справ. У 1852–1854 роках міністр розглядав питання про об’єднання міської та земської поліції в одне управління. Ймовірно, одним із наслідків цієї діяльності стала спроба змінити порядок призна-

чення земських справників. Так, новий порядок заміщеннями коронними чиновниками вводив сенатський указ від 12 травня 1853 р. “О замещении должностей земских Исправников, служащих по выборам, когда выйдут из должности, чиновниками от Правительства”. Натомість уже іменний указ від 11 листопада 1855 р. “О порядке замещения должностей земских исправников” повернув до попередньої практики заміщення посад земських справників [48, с. 210–211; 49, с. 653].

У 1855 р. внаслідок доповіді міністра внутрішніх справ почалися роботи зі складання проекту для повітових установ, і, нарешті, 29 березня 1859 р. відкрилася Комісія з перетворення повітових установ, яка сформулювала загальну настанову на поглинання міських поліцій земськими і про створення окремих міських поліцій як про виняток із правила, під яку й підпала запроєктована ніжинська міська поліція. Так завершився міжреформений цикл еволюції ніжинської земської та міської поліції...

Завдяки тому, що земських (капітанів-)справників (комісарів) помісне дворянство обирало зі свого середовища, знаємо про них трохи більше, ніж про ніжинських городничих/поліцеймейстерів*¹. За дореформений період маємо певні відомості про 18 осіб, які обіймали посаду земського справника (комісара) (причому А.Я. Володковський обирався двічі з перервою), і вірогідну згадку про ще одну особу – Г.І. Волховського, відомості про якого враховуємо в подальших розрахунках*².

Ніжинські земські справники (комісари) мали “змішані” чини (два перших земських справника, один із яких протягом перебування на посаді замість козацького чину отримав табельний військовий, інший перейшов із військової служби на статську), статські (6 осіб) і військові (11 осіб). Підвищення під час перебування на службі отримали 4 земські справники – два перших і два останніх. Починали всі вони службу в чинах від XII класу (губернський секретар, 1 особа) до VIII класу (майор/колезький асесор, 4 особи), завершували в чинах від IX класу (поручник/ротмістр/капітан/титулярний радник, 8 осіб) до VII класу (надвірний радник, 1 особа)*³. Як правило, земські справники (комісари) були в чинах IX класу (поручник/ротмістр/капітан/титулярний радник, 8 осіб) і VIII класу (майор/колезький асесор, 7 осіб).

Серед земських справників (комісарів) “Месяцослов” не зафіксував жодного кавалера орденів, але у деяких земських справників були інші відзнаки, як-от: у Л.П. Романовича – похвальний лист і золотий знак за взяття Ізмаїлу (1790), золотий знак за взяття Праги*⁴ (1794), А.Я. Володковський був “за отличное служение награжден ношением на мундире, установленным для Военного Министерства, золотых нашивок” (1811).

До вибору земськими справниками деякі з них вже мали досвід судової чи поліцейської роботи на повітових виборних посадах. Так, зокрема, І.І. Тарасевич був засідателем повітового суду, а Г.І. Волховський – засідателем нижнього земського суду.

*¹ Особливо це порівняння наочне у 1830–1857 роках, коли городничих/поліцеймейстерів призначав “Комітет 18 серпня 1814 року”.

*² “Месяцослов” 6 років поспіль (1821–1826) фіксує вакансію, немає даних ще за 6 років (1784, 1797–1801, 1816).

*³ Невідомо, звідки виходили у відставку і, відповідно, якого класу чини отримали штабс-капітани А.В. Ракушко-Романовський і Я.М. Шрамченко (лише про першого знаємо, що починав службу в лейб-гвардії).

*⁴ З 1791 р. передмістя Варшави.

Після звільнення з посади колишні земські справники (комісари), як правило, і далі служили за дворянськими виборами (губернськими та повітовими), посідаючи наступні посади: засідатель совісного суду (М.Я. Почека), поштмейстер (Г.І. Волховський), предводитель дворянства (М.Я. Почека), повітовий суддя (М.Я. Почека, А.В. Ракушко-Романовський), хорунжий (Д.А. Тризна), підкоморій (М.Я. Почека, Д.А. Тризна). Лише один з земських справників в подальшому був призначений на посаду городничого (М.Я. Почека).

У тогочасних мемуаристів (мандрівників), а пізніше, відповідно, й у науковій літературі дістало розповсюдження уявлення про земських справників*¹ як про людей, що йшли на ці посади через злидні, заради хабарів, аж доки принизили посаду земського справника настільки, що вже сама посада умаляла достоїнство того, хто наважувався її зайняти [17, с. 170; 53, с. 330; 13, с. 568; 4, с. 128]. Як афористично сформулював цю закономірність публіцист часів “великих” реформ С. Терпигорев, на повітовому рівні дворяни на виборні посади “сдавали ... оих пролетариев или своих инвалидов” [цит. за: 16, с. 88].

На ніжинському матеріалі ці спостереження сучасників і висновки дослідників не знаходять підтвердження. Так, власників великих статків дійсно вже не бачимо на посаді земського справника після А.Я. Жураковського (2155 душ) і його зятя М.Я. Почеки (350 душ лише чоловічої статі). Але, здебільшого, у власності земських справників фіксується від 20 до 50 душ кріпаків, будиночок у місті, невелика земельна власність у навколишніх селах. Натомість, є дані про входження нащадків ніжинських земських комісарів до складу губернської чиновної верхівки. Адже самі вони служили, скільки могли, за дворянським вибором, обростаючи потрібними зв'язками; їх діти отримували освіту в ніжинських навчальних закладах – у Ніжинському лицей (сини Д.А. Тризни) чи Олександрівському грецькому училищі (сини А.Я. Володковського). Як наслідок, маємо яскраві приклади інтеграції нащадків ніжинських земських справників до верхівки чернігівського губернського чиновництва. Так, син ніжинського земського справника Г.І. Волховського (1795–1797) Степан Григорович – чернігівський віце-губернатор (1830–1837), голова чернігівської казенної палати (?–1838–1839–?); син Д.А. Тризни (?–к.1806–к.1807–?) Роман Дмитрович – два шестиліття був головою чернігівської палати цивільного суду.

Окрім того, ніжинські (земські) поліцейські чиновники були пов'язані тісними родинними зв'язками як між собою, так і з іншими повітовими і, навіть, губернськими чиновниками. Так, перший ніжинський земський справник П.Я. Жураковський доводився рідним братом останньому ніжинському полковнику А.Я. Жураковському і тестем своєму наступнику на посаді земського справника М.Я. Почеці. Коли останній став ніжинським городничим (16.02.1799–19.02.1804), його брат Іван Якович обіймав посаду ніжинського повітового судді (з 26.06.1801 р.). Двічі обиралися ніжинськими земськими справниками (комісарами) представники родини, з якої походив перший повітовий предводитель дворянства – Шаула Іван Карпович (?–к.1787–к.1789–?) і Шаула Іван Іванович (?–к.1817–к.1818–?). Син ніжинського земського справника І.І. Тарасевича Адріан Іванович розпочинає службу “при справах городничого” (1800), а батько земського справника А.Я. Володковського Яків Андрійович у 1780-ті

*¹ Невдовзі після перших виборів, успішність яких ніхто не ставить під сумнів.

роки був засідателем ніжинського нижнього земського суду. В 1795–1797 роках представники родини Волховських одночасно обіймали посади городничого (Михайло Степанович) і земського справника (Григорій Іванович) (в подальшому обидва працювали у Малоросійському поштамті, перший – експедитором, другий – ніжинським поштмейстером). Брати ніжинського земського комісара Д.А. Тризни (?–к.1806–к.1807–?) обіймали посади: Іван Андрійович – чернігівського совісного судді (7.11.1810–1812–?), Федір Андрійович – чернігівського справника (5.01.1792–?) і чернігівського повітового судді (?–20.03.1808–1811–?). Із 1819 до 1837 р. (з двома великими перервами) посаду ніжинського земського комісара (справника) обіймали К.Й. Мозгалевський (?–к.1819–к.1820–?) і два його швагера (чоловіки сестер) А.Я. Володковський (10.01.1824–21.01.1827; 21.01.1830–к.1832–?) й І.К. Гржимайло (?–к.1833–к.1837–?). Передостанній за дореформений період земський справник О.І. Арандаренко доводився рідним братом голові Полтавської палати державного майна (1839–1849), відомому історику, статистику, етнографу, автору “Записок о Полтавской губернии” (1848–1852) М.І. Арандаренку.

Місцева адміністрація усвідомлювала факт тісних кривних зв’язків виборних чиновників на рівні повіту (“в сих Губерниях как и некоторых других избираются иногда чиновники в большую часть поветовых должностей или из однофамильцов, или из людей состоящих между собою в ближнем родстве”) й оцінювала їх як явище негативне (“действительно сие зло существует в Малороссийских Губерниях”) [32, арк. 7–8 зв.]. Зокрема, автор цитованих вище рядків малоросійський військовий губернатор М.Г. Рєпнін у листі від 2 жовтня 1816 р. до чернігівського цивільного губернатора О.П. Бутовича так описував можливі негативні наслідки від спорідненості повітових чиновників:

Можем ли мы ... быть уверены что каждый из чиновников по поветам поспешит известить нас о беспорядках и притеснениях, когда они должны друг другу потворствовать по родственническим своим связям. Будет ли поветовый Маршал защищать дворянския имена от притеснения земской полиции когда Комисар сын Его? ... Легко можно бы разпространить описание еще многих других вредных последствий существующих доселе в Малороссии от подобнаго избрания поветовых чиновников [32, арк. 7–8зв.].

Але при цьому пропозиції головного начальника губерній зводилися до обережних заходів – збору докладної інформації про кривні зв’язки виборних чиновників і спроб (не передбачених законом) вплинути на майбутній вибір повітового дворянства. Тобто, фактично військовий губернатор намагався, по-перше, взяти на себе не властиві йому функції законодавця, забороняючи те, що не було заборонено законом, а по-друге, підміняв боротьбу зі зловживаннями, які дійсно іноді викликалися кривними зв’язками посадовців, боротьбою із самим вибором кривних родичів на повітові посади.

Усвідомлюючи непевність своєї позиції, малоросійський військовий губернатор волів діяти таємно і того самого вимагав від кореспондента (“образ коим я пишу к Вашему Превосходительству сие мое отношение доказывает, что как оно так и последствия должны остаться единственно между нами и не поступать к делам Вашей Канцелярии”), а в результаті цієї обережності, таємності і напівзаконності їх зусилля врешті-решт зводились нанівець [32, арк. 7–8 зв.].

Аналіз структури дореформеної міської (на прикладі міста Ніжина) та земської (Ніжинського повіту) поліції й принципів комплектування її кадрового складу дозволяє виявити етапи загальної еволюції дореформеної місцевої поліції Російської імперії.

Перший етап (1782–1799) – універсальна модель організації поліцейської служби із розділенням поліцейського управління повітовим містом (коронна) і повітом (виборна); поліцейська служба визначається як цивільна, утримувана з державної скарбниці; критерії комплектації місцевих штатів не прописані.

Другий етап (1796–1843) – універсальна модель земської поліції (змінюється в 1837 р., але залишається універсальною), де змінними є лише окремі складові (кількість посадових одиниць, порядок призначення земських справників), і ситуативне формування міської поліції (в залежності від території, населення і обсягу міських доходів); поліцейська служба в місті (ситуативно – і в повіті) визначається як близька до військової (тобто, кандидати призначаються із відставних військових); поліцейські службовці на місцях утримуються за рахунок міста/повітового дворянства.

Третій етап (1843–1860) – підготовка реформи поліцейської служби, включно зі спробою зміни принципів комплектування земської поліції (1853–1855), незмінні принципи комплектування міської поліції; об'єднання земської та міської поліції як універсальна модель і окрема міська поліція як виключення із загального правила.

Нижче в додатках вміщено списки ніжинських городничих/поліцеймейстерів (додаток № 1) і земських (капітанів-)справників (комісарів) (додаток № 2) за 1781–1857 роки. У списках подається прізвище, ім'я, по-батькові посадовця, час перебування на посаді (у дужках), чин(и) протягом перебування на посаді (в дужках – точна дата отримання відповідного чину чи рік, коли він був вперше зафіксований), наявність орденів.

Основне джерело інформації – “Месяцослов” (“Адрес-календарь”) за 1782–1796, 1802–1857 роки [2; 3; 20–23]. Ці відомості були частково перевірені за формулярними списками і родоводами, автори яких працювали із формулярними списками у фамільних архівах на зламі XIX–XX ст. (Г. Милорадович, В. Модзалевський) [24; 25; 27–29; 57]. Оскільки відомості до “Месяцослова” (“Адрес-календаря”) збиралися й відправлялися губернськими правліннями наприкінці року, а потім іноді на початку року надсилалися додаткові відомості, то для визначення часу перебування на посаді подаються приблизні дані саме на кінець (?–к.ХХХХ) чи початок року (?–п.ХХХХ), а за можливості перевірити їх – точна дата призначення чи звільнення з посади. В разі, якщо інформація “Месяцослова” (“Адрес-календаря”) суперечить інформації родоводів – це вказується у примітках.

Додатки

№ 1. Ніжинські городничі та поліцеймейстери (1781–1857)

Сердюков Юрій Дмитрович (22.10.1781–к.1789–?), колезький асесор (1776), надвірний радник (1783).

Волховський Михайло Степанович (?–к.1790*¹–п.1799), надвірний радник (1790), колезький радник (з 05.04.1797).

*¹ Це за відомостями “Месяцослова”, натомість за даними Г.О. Милорадовича – із 1791 р. [24, с. 84].

Почека Матвій Якович (16.02.1799–19.02.1804), колезький асесор (07.08.1786), надвірний радник (31.12.1799), колезький радник (25.01.1801), статський радник (з 19.02.1804), кавалер (з 22.09.1802).

Бардуков Михайло Данилович (?–к.1804–к.1818–?), колезький асесор (1804), надвірний радник (1812).

Киценко (Киценков) Олексій Омелянович (?–к.1819–к.1828–?), надвірний радник (1819), колезький радник (1820), кавалер (1821).
вакансія (к.1829).

Грохольський Рафаїл Іванович (?–к.1830–?), майор (1830).
вакансія (к.1831–к.1832).

Соколов Микола Козьмович (?–к.1833–к.1835–?), майор (1833), кавалер (1833).

Кржисевич Андрій Улянович (?–к.1836–к.1839–?), поручник (1836), кавалер (1838).

Касперов Григорій Іванович (?–к.1840–к.1842–?), підполковник (1840), кавалер (1840).
вакансія (к.1843).

Касперов Григорій Іванович (?–к.1844–?), підполковник (1840), кавалер (1840).

Серебряков Тимофій Петрович (?–к.1845–к.1846–?), майор (1845).

Тильович (Гитович) Олександр Васильович (?–к.1847–к.1854–?), підполковник (1847), кавалер (1847).

Плеханов Костянтин Іванович (?–к.1855–?), надвірний радник (1855).

Насскін Іван Федорович (?–к.1856–?), підполковник (1856).

№ 2. Ніжинські земські [капітани]-справники та комісари (1781–1857)

Жураковський Петро Якович (к.1781–к.1783–?), підсудок земський (1781), бунчуковий товариш (1781), прем'єр-майор (1783).
немає даних (к.1784).

Почека Матвій Якович (12.01.1785–к.1786–?), поручник (з 01.01.1780), колезький асесор (з 07.08.1786).

Шаула Іван Карпович (?–к.1787–к.1789–?), ротмістр (1787).

Потоцький Іван Васильович (?–к.1790–к.1792–?), секунд майор (1790).

Тарасевич Іван Іванович (?–к.1793–к.1795–?), капітан (1793).

Волховський Григорій Іванович*¹ (1795–1797), капітан (з 1788).
немає даних (1797–1801).

Котляревський Антон (?–к.1801–?), колезький асесор (1801).

Романович Лев Петрович (?–к.1802–к.1805–?), майор (з 24.02.1796).

Тризна Дмитро Андрійович (01.01.1806–к.1807–?), поручник (з 27.11.1787).

Ракушко-Романовський Андрій Васильович (?–к.1808–к.1811–?), штабс-капітан (з 28.10.1804).

Плиський Антон Матвійович (?–к.1812–к.1814–?), колезький асесор (1812).

Скорина Яків Прокопович (?–к.1815–), титулярний радник (1815).
немає даних (к.1816).

Шаула Іван Іванович (?–к.1817–к.1818–?), штабс-капітан (1817).

Мозгалевський Кирило Йосипович (?–к.1819–к.1820–?), штаб-ротмістр (1819).
вакансія (к.1821–к.1823*²).

*¹ У “Месяцословах” відомостей про нього немає, натомість його згадує Г.О. Милорадович [25, с. 56].

*² “Месяцослов” фіксує вакансію ще й на 1824-1826 рр., натомість у В.Л. Модзалевського знаходимо наведене нижче датування перебування А.Я. Володковського на посаді ніжинського земського комісара. Припускаємо, що В.Л. Модзалевський, як у більшості таких випадках, мав справу із формулярним списком, а отже запропоноване ним датування видається більш вірогідним, ніж інформація “Месяцослова”.

- Володковський Андрій Якович** (10.01.1824–21.01.1827), титулярний радник (з 31.12.1824).
Шрамченко Яків Михайлович (?–к.1827–к.1829–?), штабс-капітан (1827).
Володковський Андрій Якович (21.01.1830–к.1832–?), титулярний радник (з 31.12.1824).
Гржимайло Ігнатій Казимирович (?–к.1833–к.1837–?), капітан (1833).
Арандаренко Олексій Іванович (?–к.1838–к.1850–?), губернський секретар (1838),
колезький секретар (1841), титулярний радник (1846).
Кошелєв Василь Никифорович (?–к.1851–к.1856–?), колезький асесор (1851),
надвірний радник (1853).

Джерела та література

1. *А.А.* Открытие в Киеве Управы благочиния и первые проявления ее деятельности (1786) // Киевская Старина. – 1893. – Т. XLII. – Сентябрь. – С. 418–425.
2. Адрес календарь, или общий штат Российской империи на <1843–1850> год. В 2-х частях. – СПб., [1843–1850]. – Ч. 2.
3. Адрес-календарь. Общая роспись всех чиновных особ в государстве, <1851–1857>. В 2-х частях. – СПб., <1851–1857>. – Ч. 2.
4. *Андреевский И.Е.* Реформа исполнительной полиции в России // Сборник государственных знаний под редакцией В.П. Безобразова, действительного члена императорской Академии Наук. – СПб., 1878. – Том V. – С. 125–140.
5. [*Анучин Е.Н.*] Исторический обзор развития административно-полицейских учреждений в России, с Учреждения о губерниях 1775 г. до последнего времени. Составлен, по распоряжению Министра Внутренних дел, Чиновником особых поручений при Министре Е.Анучиным. – СПб.: Тип. МВД, 1872. – 239 с.
6. [*Багалея Д.*] Состояние полиции в малороссийских городах XVIII в. // КС. – 1882. – Т. I. – Август. – С. 379–382.
7. *Байгутлин Р.И.* Организационно-правовые основы деятельности полиции Оренбургской губернии в 1775–1862 гг.: Дисс. ... канд. юр. наук: 12.00.01. – М., 2003. – 189 с.
8. *Варадинов Н.В.* История Министерства внутренних дел: В 3 ч. – Ч. III. – Кн. 2. – СПб., 1862. – 752 с.
9. Воспоминания М.И.Л<азаревск>ого. (р. 1788 + 1857) // Pro domo sua. – К., 1893. – С. 33–122.
10. *Галь Б.О.* Міста-фортеці Лівобережної України на зламі XVIII–XIX ст. // Сіверянський літопис. – 2011. – № 5. – С. 17–26.
11. *Градовский А.Д.* Начала русского государственного права: В 3 т. – СПб.: Типография М. Стасюлевича, 1883. – Т. III. Органы местного управления. – VII, 384 с.
12. *Дзьоник В.Р.* Министерство полиции России в период образования и Отечественной войны 1812 года: Историко-правовой аспект : Дисс. ... канд. юр. наук: 12.00.01. – СПб., 2001. – 174 с.
13. *Дубровин Н.Ф.* Русская жизнь в начале XIX века // Русская Старина. – 1899. – Т. 97. – Март. – С. 539–569.
14. *Ковалевский А.* Первые шаги уездной администрации по открытии наместничеств // Киевская старина. – 1894. – Т. XLVII. – Ноябрь. – С. 303–304.
15. *Кологривов С.* Новонайденный труд Екатерины Великой*¹ // Русский архив. – 1908. – Кн. 2. – № 6. – С. 169–177.
16. *Корелин А.П.* Дворянство в пореформенной России. 1861–1904. – М.: Издательство “Наука”, 1979. – 304 с.
17. *Корф С.А.* Дворянство и его сословное управление за столетие 1762–1855 годов. – СПб., 1906. – VIII, 720 с.
18. *Лазарева О.В.* Провинциальная полиция в конце XVIII – начале XX в.: По материалам Пензенской губернии: Дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.02. – Саранск, 2000. – 249 с.
19. *Мельников П.И. (Андрей Печерский).* Поярков // Мельников П.И. (Андрей Печерский). Бабушкины рассказы. Повести и рассказы / Сост., вступ. ст. и прим. А.И. Ланщикова; Ил. А.В. Николаева. – М.: Правда, 1989. – С. 68–91.

*¹ Йдеться про “Выписки из шести томов Блэкстона, толкователя Аглицких законов”.

20. Месяцослов и общий штат Российской империи на [1831–1842]. В 2-х частях. – СПб., [1831–1842]. – Ч. 2.
21. Месяцослов с росписью чиновных особ в государстве на лето от Рождества Христова [1782–1796, 1802–1804]. – СПб., [1782–1796, 1802–1804].
22. Месяцослов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова 1805. – СПб., 1805.
23. Месяцослов с росписью чиновных особ или общий штат Российской империи на лето от Рождества Христова [1806–1816, 1818–1829]. В 2-х частях. – СПб., [1806–1816, 1818–1829]. – Ч. 2.
24. *Милорадович Г.А., граф.* Родословная книга Черниговского дворянства. – СПб., 1901. – Том I. – Части 1 и 2. – V, 311 с.
25. *Милорадович Г.А., граф.* Родословная книга Черниговского дворянства. – СПб., 1901. – Том I. – Части 3, 4, 5, 6 и Приложения. – 406, 33 с.
26. Министерство внутренних дел: Исторический очерк. 1802–1902 / Адрианов С.А. (ред.). – СПб., 1902. – 225 с.
27. *Модзалевский В.Л.* Малороссийский родословник. В 4-х тт. – К., 1914. –Т. 4. П–С. – IV, 832, 26 с.
28. *Модзалевский В.Л.* Малоросійський родословник / Упорядкування В.В. Томазов. – К. ; СПб. : Видавництво ВІРД, 2004. – Том V. – Вип. 5. – 100 с.
29. Об открытии малороссийских трех Киевского, Черниговского и Новгородского-Северского наместничеств и о выборе в присутственные места из шляхетства председателей и о прочем // Центральный державний історичний архів України в м. Києві, ф. 128, оп. 1заг., спр. 564, 59 арк.
30. *Павловский И.Ф.* Полтава в XIX столетии (Очерки по архивным данным, с рисунками) // Киевская Старина. – 1905. – Т. ХСІ. – Ноябрь–декабрь. – Отд. 1. – С. 228–342.
31. *Пинигин М.Г.* Организационно-правовые основы деятельности полиции в России по “Уставу Благочиния или Полицейскому”: 1782–1862 гг.: Дисс. ... канд. юр. наук: 12.00.01. – М., 2003. – 180 с.
32. Письма Малороссийского военного губернатора Репнина Н.Г. Бутовичу. 16.09.1816–4.06.1818 // Державний архів Чернігівської області, ф. 937, оп. 1, спр. 7, 25 арк.
33. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – СПб., 1830. – Т. XXI. – 954 с.
34. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – СПб., 1830. – Т. XXIV. – 872 с.
35. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – СПб., 1830. – Т. XXV. – 933 с.
36. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – СПб., 1830. – Т. XXVI. – 883 с.
37. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – СПб., 1830. – Т. XXVII. – 1122 с.
38. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – СПб., 1830. – Т. XXX. – 1404, 8, 2 с.
39. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – СПб., 1830. – Т. XXXIII. – 1173 с.
40. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – СПб., 1830. – Т. XXXVII. – 983 с.
41. Полное собрание законов Российской империи с 1649 года. – СПб., 1830. – Т. XXXIX. – 402 [3] с.
42. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – СПб., 1830. – Т. IV. – 1665 с.
43. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – СПб., 1830. – Т. VI. – Отделение первое. – 844 с.
44. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – СПб., 1830. – Т. VI. – Отделение второе. – 1234 с.
45. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – СПб., 1830. – Т. XI. – Отделение первое. – 895 с.
46. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – СПб., 1830. – Т. XI. – Отделение второе. – 912 с.
47. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – СПб., 1830. – Т. XII. – Отделение первое. – 822 с.
48. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – СПб., 1830. – Т. XXVIII. – Отделение первое. – 704 с.
49. Полное собрание законов Российской империи. Собрание второе. – СПб., 1830. – Т. XXX. – Отделение первое. – 778 с.
50. *Помигалов А.А.* Санкт-Петербургская полиция в XIX в.: структура, организация, деятельность : Дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.02. – СПб., 2009. – 165 с.
51. Предложения военного губернатора за 1797 г. 01–12.1797 // Центральный державний історичний архів України в м. Києві, ф. 1336, оп. 1, спр. 17, 725 арк.

52. [Середонин С.М.] Исторический обзор деятельности Комитета Министров. Том второй. Комитет Министров в царствование Императора Николая Первого (1825 г. Ноября 20 – 1855 г. Февраля 18). Составил С.М. Середонин. – СПб., 1902. – Часть I. – X+373 с.
53. Соллогуб В.А. Тарантас. Путевые впечатления // Соллогуб В.А. Повести и рассказы. – М.: Правда, 1988. – С. 220–354.
54. Тот Ю.В. Реформа уездной полиции в правительственной политике России в XIX веке: Дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.02. – СПб., 2003. – 490 с.
55. Труды Комиссии о губернских и уездных учреждениях. Часть первая. Учреждения уездные. – Кн. IV. Особое учреждение городской полиции. – СПб., 1860.
56. Фисенко А. Кобелякское поветовое училище (1808–1833) // Киевская Старина. – 1887. – Т. XIX. – Октябрь. – С. 388.
57. Формулярные списки чиновников учреждений Малороссийской губернии. 1800 // Російський державний історичний архів, ф. 1349, оп. 4, спр. 59, 267 арк.
58. Хижняков В. Черниговская старина. (1765–1810 гг.). По архивным бумагам городской думы // Киевская Старина. – 1899. – Т. LXV. – Июнь. – Отд. 1. – С. 367–407.
59. Чернова И.В. Томская городская полиция в конце XVIII – начале XX вв.: Дисс. ... канд. ист. наук: 07.00.02. – Томск, 2005. – 181 с.
60. Шандра В.С. Малоросійське генерал-губернаторство, 1802–1856: функції, структура, архів. – К., 2001. – 356 с.

Галь Б.О. Ніжинські поліцейські службовці кінця XVIII – першої половини XIX ст.

У статті розглядається структура дореформеної міської (на прикладі міста Ніжина) та земської (Ніжинського повіту) поліції та виявляються принципи комплектування її кадрового складу.

Ключові слова: поліція, городничий, земський справник, місто, повіт, реформа.

Галь Б.А. Нежинские полицейские служащие конца XVIII – первой половины XIX в.

В статье рассматривается структура дореформенной городской (на примере города Нежина) и земской (Нежинского уезда) полиции и выявляются принципы комплектования ее кадрового состава.

Ключевые слова: полиция, городничий, земский исправник, город, уезд, реформа.

Gal' B.O. Nezhin police officers of the end of 18 – the first half of 19 century

The article deals with the structure of the pre-reform urban (on the example of Nezhin) and county (Nezhin county) police and identifies principle of recruitment of its personnel.

Key words: police, gorodnichiy, zemskiy ispravnik, town, county, reform.

[надійшло до редакції: 15.10.2012 р.]

УДК 94 (37.018.7)

Тетяна ДІДЕНКО
(Ніжин)

Будинок працелюбства в Ніжині

У кожному суспільстві виникає багато соціальних проблем, які нелегко вирішуються як у невеликих населених пунктах, так і у великих містах. Особливо це стосується працевлаштування, заробітної платні, житла й добробуту людини. Архівні документи засвідчують таку ситуацію серед найбільш багатих верств населення в місті Ніжині наприкінці XIX ст.

Спокійне повітове містечко, як і більшість таких міст в країні; працювали підприємства, майстерні, але робочих місць на всіх бажаючих не вистачало. Ось як описує си-